

Vestindisk-guineisk Kompagni 1671-1754

Erik Gøbel

Vestindisk-guineisk Kompagni 1671-1754

Studier og kilder
til kompagniet og kolonierne

med
Peder Mariagers beretning om kompagniet

2015

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2015

Sat og trykt af Specialtrykkeriet Viborg a-s

ISBN 978 87 7674 887 6

Omslag: Donald Jensen, Unisats ApS

Omslagsillustration: Kompagniets monogram

Udgivelsen er bekostet af Rigsarkivet

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

Tlf. 6550 1740

www.universitypress.dk

Tilegnet mindet om
Kristof Glamann

Indholdsfortegnelse

Forord 11

I. Studier

Kompagniets og koloniernes historie 17

Merkantilisme og kompagnier 31

Merkantilisme 31

Hvad var et kompagni? 35

Oktrojer og andre regler 39

Oktrojer 39

Interne ledelsesregler 47

Andre regler 52

Organisation og reel indflydelse 52

Aktier og aktionærer 58

Aktier 58

Aktionærer 64

Lån 69

Andre kompagnier 73

Faste anlæg 74

Domicilet i København 74

Sukkerraffinaderiet 77

Linnedmanufakturet 78

Havneanlægget 79

Skibene 81

Anlæg i Guinea 84

Anlæg i Vestindien 84

Kompagniets arkiv 88

Sukkerraffinaderiet 91

Søfart 100

Handel 112

Ladningerne til Vestindien 115

Ladningerne til Guinea 117

Hjemkomne ladninger 120

Økonomien i varekredsløbet 127

Afsætning og reeksport 142

Opløsning og nyordning 148

Opløsningen af kompagniet 148

Nyordning 153

I Vestindien 156

I Guinea 158

Afslutning 161

II. Kilde

Peder Mariagers beretning om Vestindisk-guineisk
Kompagni 165

Personen Peder Mariager 165

Peder Mariagers beretning 170

Håndskriftet 174

Gengivelsen 176

Indholdsfortegnelse til Peder Mariagers beretning 178

1. Periodus 184

2. Periodus 231

3. Periodus 246

4. Periodus 264

III. Kilder og litteratur

Utrykt materiale 323

Litteratur 326

IV. Register

Personregister 335

Skibsregister 343

Forord

De senere år har oplevet en stærkt voksende interesse for vore tidligere tropekolonier i Vestindien og Afrika – både blandt læg og lærd.

Herhjemme er interessen stor, fordi kolonihistorien er elementært spændende, fordi det er blevet overkommeligt for mange danskere at besøge det tidligere Dansk Vestindien, nu United States Virgin Islands, og fordi kolonierne og deres administration i København udgør et vigtigt aspekt af Danmarks historie. Hertil kommer, at det i 2017 vil være hundrede år siden, vi solgte de tre danske vestindiske øer – St. Thomas, St. Jan og St. Croix – til USA, og at dette jubilæum vil blive mindet på forskellig vis i både moderland og koloni.

Blandt udlændinge, især vore dages indbyggere på Jomfruøerne og i Ghana samt forskere over hele verden, er der navnlig interesse for det helt enestående arkivmateriale, der findes bevaret vedrørende kolonierne i den danske tid. Langt hovedparten, omkring halvanden hyldekilometer, af arkivalierne befinder sig i Rigsarkivet i København, medens en mindre del opbevares i National Archives i Washington DC, og næsten intet er blevet tilbage i de tidligere kolonier. I den første danske tid administreredes kolonierne i Vestindien og på Guldkysten af Vestindisk-guineisk Kompagni. Dettes arkiv er i 1997 blevet optaget på UNESCO's fornemme liste over den skriftlige verdenskulturarv, The Memory of the World Register! Det danske arkivmateriale har et kolossalt forskningspotentiale, og det muliggør – måske mere detaljeret end for nogen anden caraibisk koloni – undersøgelser og beskrivelser af snart sagt alle aspekter af koloniernes liv samt administrationen af dem.

Rigsarkivet har derfor besluttet at ville tilgængeliggøre sine vestindiske og guineiske arkivalier på internettet. Generøse bevillinger fra A. P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til Almene Formaal og fra Kulturministeriet har muliggjort dette meget omfattende arbejde. Resultatet af anstrengelserne, som påregnes afsluttet inden hundredårsjubilæet for salget af Dansk Vestindien til USA, vil efterhånden kunne ses på www.virgin-islands-history.org.

Nærværende bog falder i to halvdele. Første del er en moderne afhandling om koloniernes og kompagniets historie, der dels skal tjene som en generel introduktion i sin egen ret og dels som et nødvendigt supplement til Mariagers tekst. Anden del er en udgave af Peder Mariagers store håndskrevne beretning fra 1753 om Vestindisk-guineisk Kompagni og dets ko-

lonier. Bogen hér behandler altså stort set kun perioden fra 1671 (hvor kompagniet blev oprettet) til 1754 (hvor det blev opløst), det vil sige den første danske tid i Caraibien og Guinea, hvor kolonierne blev etableret og opdyrket, og handel og plantagedrift kom i gang under ofte vanskelige vilkår. Ved midten af 1700-tallet var både Dansk Vestindien og kolonien i Afrika imidlertid kommet i fuld gang. Hvordan alt dette så ud fra København er hovedemnet for denne bog. Fremstillingen er således ikke alene eurocentrisk, men koncentrerer sig om Vestindisk-guineisk Kompagni og dets virke. Det gør den på grundlag af den allerede eksisterende litteratur og desuden på studier i det arkivalske kildemateriale, navnlig i kompagniets eget arkiv i Rigsarkivet. Peder Mariagers gamle beretning, som hér publiceres for første gang, ligger derimod i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling. I de mange henvisninger i det følgende til Mariagers beretning er håndskriftets sidetal sat i flade parenteser (fx /53/) – på samme måde, som de er gengivet i udgaven af beretningen i anden halvdel af nærværende bog.

Inspirationen til at beskæftige mig med koloni- og kompagnihistorie stammer helt tilbage fra min studietid i 1970'erne på Københavns Universitet ved Historisk Institut og Institut for økonomisk Historie. Hér var jeg så heldig at have tre fremragende forskere på netop dette felt som lærere, nemlig professorerne Kristof Glamann, Niels Steensgaard og Ole Feldbæk. Deres forskning, undervisning og vejledning indfangede mig og er årsagen til, at jeg i snart fyrre år med fryd har beskæftiget mig med dette spændende forskningsfelt.

Når dette har kunnet lade sig gøre, hænger det sammen med, at jeg først blev kandidatstipendiat netop ved Institut for økonomisk Historie et par år, og at jeg siden 1981 har været så privilegeret at have en stilling som arkivar og seniorforsker i Rigsarkivet. Gennem et års tid har jeg benyttet den løbende forskningstid i stillingen til at læse litteratur og samle arkivmateriale til bogen hér. Den afsluttende sammenskrivning er sket i 2013, hvor Kulturministeriet har bevilget mig seks måneders forskningsorlov, finansieret dels af ministeriets andel af tips- og lottomidlerne dels af min almindelige forskningstid som ansat i Rigsarkivet. Jeg benytter lejligheden til at sige mange tak for disse gunstige rammer og muligheder for at bedrive historisk forskning.

En særlig tak går i den forbindelse til rigsarkivar Asbjørn Hellum, som affandt sig med mit fravær, selv om han havde andre presserende vestindiske opgaver, der måtte vente, til jeg var vendt tilbage fra forskningsorloven. Det er mig også en kær pligt varmt at takke Rigsarkivaren for at have ladet Rigsarkivet bekoste selve udgivelsen af denne bog.

En række gode kolleger har hjulpet mig med at finde svar på adskillige spørgsmål og at løse forskellige problemer, hvilket jeg takker varmt for. Det drejer sig om seniorforsker Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet; bibliotekar Bjørn Westerbeek Dahl, Selskabet for Københavns Historie; billedbibliotekar Henriette Gavnholt, Museet for Søfart; seniorforsker Michael H. Gelling, Rigsarkivet; professor Knud J. V. Jespersen, Syddansk Universitet; lektor Ole Justesen, Københavns Universitet; slotsforvalter John Kidde-Hansen, Fredensborg Slot; museumsinspektør Ulla Kjær, Nationalmuseet; Archivleiter Rüdiger Kröger, Unitätsarchiv, Herrnhut; museumsinspektør Søren Mentz, Frederiksborgmuseet; lektor Sebastian Olden-Jørgensen, Københavns Universitet; seniorforsker Erik Petersen, Det kongelige Bibliotek; og postdoc Louise Sebro, Nationalmuseet.

En helt særlig tak skal gå til vagtmester Peter Wodskou Christensen, Rigsarkivet, som beredvilligt og med megen ekspertise har lavet flotte fotos og scanninger til en stor del af bogens illustrationer.

Endelig takker jeg direktør Martin Lindø Westergaard og hans folk på Syddansk Universitetsforlag for et positivt og frugtbart samarbejde om selve fremstillingen af også denne bog.

Sidst, men ikke mindst vil jeg som altid takke min kloge kone Birte Broch, der har fulgt bogens tilblivelse tæt, som er kommet med mange nyttige indspark, og som ikke mindst har måttet lægge øre til mine utallige overvejelser om stort og småt undervejs.

Samtidig med at jeg i oktober 2013 færdiggjorde manuskriptet til bogen, døde professor, dr. phil. Kristof Glamann (1923-2013) efter et langt og særdeles fortjenstfuldt liv i dansk og international videnskabs tjeneste. Bogen er tilegnet mindet om ham, da han betød så meget netop for kompagnihistorien og for mig personligt.

Erik Gøbel
Rigsarkivet, november 2014

I Studier

Kompagniets og koloniernes historie

For at gøre scenen klar og give et overblik inden vi kaster os over detaljerne, vil det være nyttigt med en generel oversigt over koloniernes og Vestindisk-guineisk Kompagnis historie.¹

Det var Christian den Fjerde, der allerede i 1616 gav privilegier til Ostindisk Kompagni, som var det første levedygtige danske handelskompagni, og som etablerede kolonien i Trankebar. Dette kompagni erstattedes i 1732 af Asiatisk Kompagni, der indrettede en handelsloge i Serampore i Indien, og som indledte de særdeles lukrative sejlads til Kina.

Sejlads på Guinea i Afrika påbegyndte kongens undersætter i Glückstadt ved Elben i 1647. Men sejlads under Dannebrog blev først institutionaliseret med oprettelsen af et Guinea-kompagni i København i 1656 og et tilsvarende foretagende i Glückstadt i 1659. Besejlingen var ganske vist temmelig sporadisk; men ikke desto mindre lykkedes det glückstadterne at anskaffe sig fortet Frederiksberg på Guldkysten.²

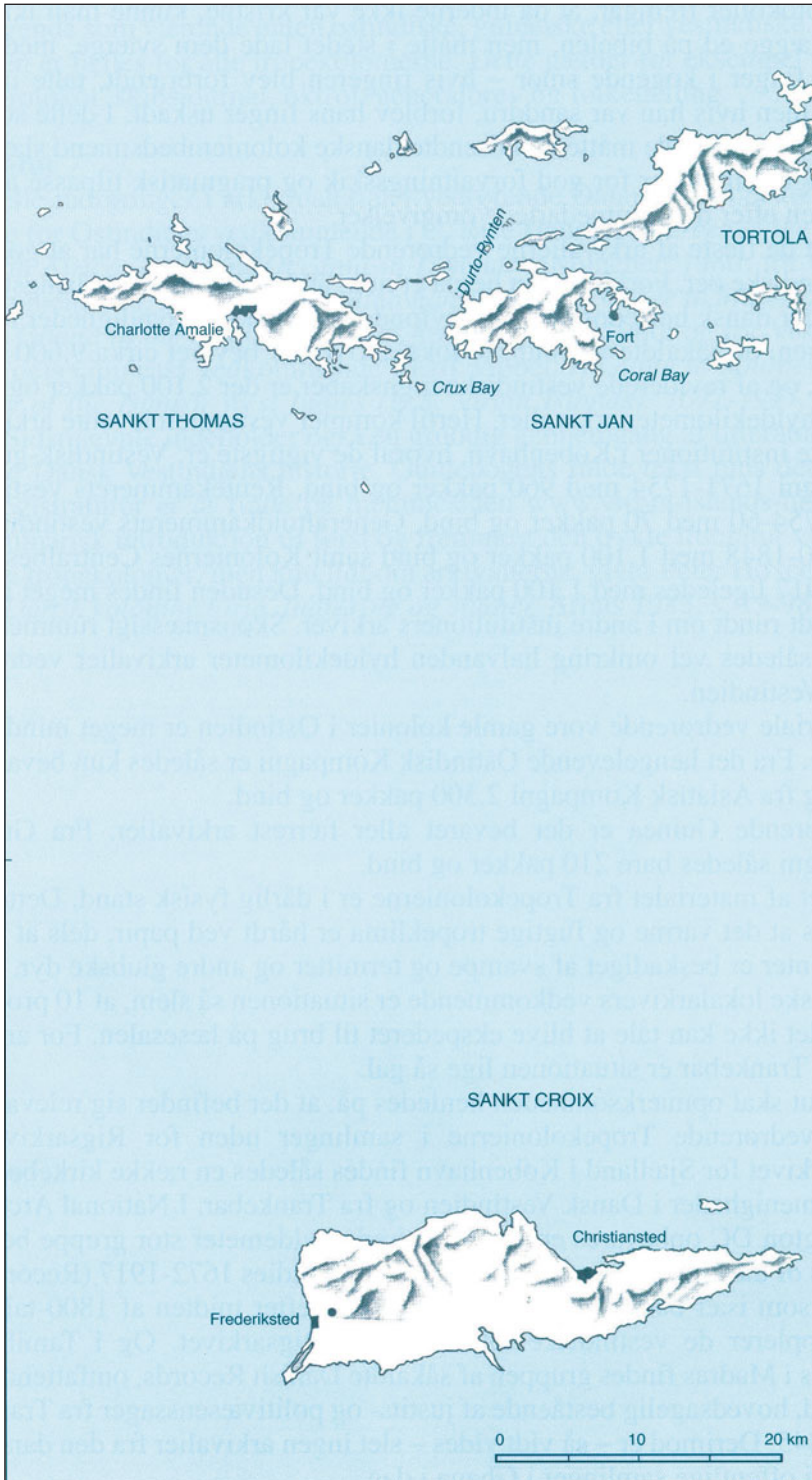
Sejlads til Vestindien blev indledt fra København i marts 1652 med et vellykket handelstogt under kommando af Erik Nielsen Smit. Flere returrejser blev gennemført i årene derefter, så i 1665 sendte man en ekspedition af sted for at kolonisere den lille ø St. Thomas. Her var der ingen andre europæere, og øen var begunstiget ved en ualmindelig glimrende naturhavn. Kolonisationsforsøget måtte imidlertid opgives efter halvandet år, da de få danskere ikke kunne klare sig i det fremmede, blandt andet på grund af for få ressourcer derude og manglende støtte hjemmefra.

Derfor besluttede statsmagten i 1671 at oprette et mere gennemslagskraftigt kompagni i København, som skulle sørge for at rejse den fornødne kapital og i det hele taget stå for sejlads, kolonisation og handel på St. Thomas. Fra 1674 overtog det også de danske aktiviteter i Guinea – og kom til at hedde Det Kongelig Octroyerede Danske West-Indiske og Guineiske Compagnie. Vestindien var det helt primære interesseområde for kompagniet, som eksisterede indtil 1754.

Kompagniet oprettedes ved, at kongen den 11. marts 1671 gav det et privilegiebrev, en såkaldt oktroj, hvori selskabets særrettigheder og for-

1. Afsnittet bygger hovedsagelig på Bro-Jørgensen, *Dansk Vestindien*, og Hornby, *Kolonierne i Vestindien*, samt Nørregaard, *Guldkysten*, og Justesen, *Kolonierne i Afrika*, og Jørgensen, *Danskernes buse på Guldkysten*.

2. Lauring, *Slaverne dansede*, s. 69-77.

pligtelser blev opregnet. Blandt andet fik kompagniet eneret på at besejle Vestindien, det fik forskellige lettelser i told og andre afgifter, og desuden lånte majestæten det både skibe og mandskaber. Til gengæld skulle kompagniet på kongens vegne kolonisere og besejle og administrere kolonierne. I organisatorisk og økonomisk henseende var kompagniet nærmest at ligne ved et af senere tiders koncessionerede aktieselskaber. Konge og regering var villige til selv at deltage og tegnede sig som aktionærer i foretagendet; men den unge enevældige stat som sådan havde næppe kræfter til at stå for dette nye tiltag alene.

Resultatet blev, at Vestindisk-guineisk Kompagni fik en nogenlunde regelmæssig sejlads i stand, og at der voksede et europæisk kolonisamfund frem på St. Thomas, hvorfra der snart kunne sendes kolonialvarer i form af tobak, bomuld og efterhånden det eftertragtede råsukker hjem til Danmark. I de første årtier gik lidt over halvdelen af sejladserne ad trekanttruten via Afrika til Caribien og derfra tilbage til Danmark. Fra 1680 havde kompagniet eneret på besejling af den afrikanske kyst, og derfra hentede man dels de helt nødvendige slaver til plantagerne i Vestindien dels lidt guld og elfenben til Danmark. I Guinea skilte kompagniet sig af med Fort Frederiksberg og anlagde i stedet Fort Christiansborg ved byen Orsu – vore dages Accra, som er hovedstaden i Ghana.

Især søfarten og handelen på Guinea var besværlig og kapitalkrævende, så Vestindisk-guineisk Kompagni løb ind i økonomiske problemer, og det gav derfor i 1683 private redere og købmænd, først og fremmest fra Glückstadt, tilladelse til at drive trekanthandel. Fra 1689 til 1697 bortforpagtede kompagniet sin eneret på trekantfart til den københavnske handelsmand og medlem af Kommercekollegiet Nikolaj Jansen Arff mod en afgift på 2 procent i såkaldt rekognition af værdien af de slaver, han førte til Vestindien, ydermere skulle han afholde udgifterne til handelsstøttepunkterne i Afrika.

Desuden havde kompagniet i 1685 indgået en trediveårig aftale med det nyoprettede brandenborgske afrikakompagni, som anlagde en handelssta-

← *Moderne oversigtskort over det tidligere Dansk Vestindien. Øerne er beliggende nordøstligst i den buede række af øer ved navn Antillerne. St. Thomas, St. Jan og St. Croix er nogle af de såkaldte Leeward Islands og ligger lige øst for den større ø Puerto Rico. Tilsammen har de tre tidligere danske vestindiske øer et areal på lidt over 300 kvadratkilometer – eller omtrent det samme som Mors i Limfjorden. I dag udgør de tre Jomfruøer med omliggende holme og skær United States Virgin Islands. (Efter Niels Jonassen, *Europæisk kolonialisme før imperialismen*, 1985).*

tion på St. Thomas lidt vest for byen Charlotte Amalie, hvor tyskerne mod en beskedent afgift måtte slå sig ned, etablere en plantage og handle med slaver på de spanske kolonier. Dette gjorde de indtil 1699 og spillede en vis rolle i koloniens opbygning og økonomiske liv, omend der ofte forekom gnidninger mellem kompagniet og tyskerne, som blandt andet handlede med pirater og var svære at få til at betale skatter og afgifter. Brandenborgernes returladninger blev sejlet til deres hovedhavn i Emden. Trods problemerne var de ved deres aktiviteter som slavehandel, plantagedrift, detailhandel med madvarer og andre daglige nødvendigheder samt udlejning af slaver med til at øge søfart og omsætning på St. Thomas i almindelighed.¹

I det hele taget var der visse problemer med at få gang i aktiviteterne på St. Thomas. Derfor lod man for eksempel hjemme i Danmark i 1682 udgå en indbydelse til at bosætte sig i kolonien, idet Vestindisk-guineisk Kompagni lovede alle interesserede fri overfart derud – og på St. Thomas enten en plantagegrund til egen opdyrkning eller 3-4 års tjeneste for kompagniet som såkaldt serving (arbejder, bundet ved tidsbegrænset kontrakt). Dette var der åbnet mulighed for allerede i kompagniets privilegiebrev fra 1671.² Kolonien og guvernør Jørgen Iversens håndfaste styre derude havde imidlertid fået så slemt et omdømme, at ingen meldte sig.³ I 1673 havde direktionen i København måttet skrive til guvernøren, at »oss er ukiert at forneme, at af alle de Folck, som ere did sent, kun faa er igien i lifue, wilcket er ey gaat for Compagniet, tie alle Menisker her gruer nu for at didfare, synderlig efttersom Schibs Folckene, som hid er kommen, her hafuer udraabt, at I lader Folckene sulte og tørste«. ⁴ Resultatet var, at de udsendte servinger (og straffefanger) aldrig blev ret mange. Der var fortrinsvis tale om helt unge mennesker, navnlig mænd, der udsendtes i to bølger i forbindelse med koloniseringen og opdyrkingen af St. Thomas i 1670'erne og 1680'erne og af St. Croix i 1730'erne.⁵

Også for så vidt angik vestindiehandelen direkte frem og tilbage mellem moderlandet og Dansk Vestindien, havde Vestindisk-guineisk Kompagni problemer med at opfylde sine forpligtelser, og det overlod derfor i 1690

1. Carstens, *En Almindelig Beskrivelse*, s. 209-211.

2. Feldbæk, *Danske handelskompagnier*, s. 372-373.

3. Krarup, *Jørgen Iversen*, s. 29-30 og 41-42.

4. RA, VgK pk. 41 (Direktionens brevkopibog 1671-1676), Brev af 15. december 1673.

5. Hvid, *Dend arme Blancke Slave*.